

Цінності Каразінського університету: народжені історією

Віль Бакіров

17 листопада 1804 року була підписана Грамота про створення Харківського університету і з цього історичного моменту розпочався перебіг його славетної історії.

Безумовно, всі справжні університети мають багато спільного, оскільки вони виникали, живуть і розвиваються заради наукового пізнання і духовного збагачення людства. Загальні принципи університетського життя сформульовані у добре відомій «Magna Charta Universtatum»:

1. *Університет створює, вивчає, оцінює і передає культуру за допомогою досліджень і навчання.*

Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька і викладацька діяльність повинна бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної та економічної влади.

2. *Викладання і дослідницька робота в університетах повинні бути нероздільні для того, щоб навчання в них відповідало потребам, що змінюються, запитам суспільства і досягненням у науковому знанні.*

3. *Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у рамках своєї компетентності, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги.*

Відкидаючи нетерпимість, завжди відкритий для діалогу університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, які здатні передавати свої знання і володіють необхідними засобами для їхнього удосконалення за допомогою досліджень та інновацій, і студентів, які мають право, здатність і бажання збагатити свій розум цими знаннями.

4. *Університет є хранителем традицій європейського гуманізму. У здійсненні свого покликання він постійно прагне до досягнення університетського знання, перетинає географічні й політичні кордони і затверджує нагальну потребу взаємного пізнання та взаємодії різних культур.*

«Magna Charta Universtatum» була підписана європейськими ректорами у Болоньї 18 вересня 1988 року, в тому числі єдиним з українських ректорів на той час, ректором Харківського університету, професором І. Є. Тараповим.

Кожен університет, однак, забарвлює загальні принципи власним ціннісним досвідом, поступово створює свою унікальну корпоративну культуру, пронизану розумінням власної місії, відносинами із суспільством та державою, внутрішніми взаєминами професури і студентства, загальним ставленням до навколишнього світу.

Останнім часом можна почути, що сучасний університет має принципово відсторонюватися від будь-яких цінностей, від усього, що не пов'язано безпосередньо з науковим пізнанням та навчальним процесом. Але сцієнтистська парадигма університетського розвитку ніколи насправді не втілювалася у життя. Навпаки, ми бачимо, що університети виступали і виступають носіями та зберігачами загальнолюдської моралі, духовних ідеалів, впливають тим самим на своє оточення, змінюючи його на краще. Тому девіз Каразінського університету закликає не тільки «Пізнавати», не тільки «Навчати», але й «Просвіщати», тобто підтримувати, збагачувати та поширювати цінності культури.

Ми спробували з'ясувати, які ж базові цінності відстоював протягом своєї історії Харківський університет і це, нібито просте завдання, насправді виявилось надзвичайно складним, змушує зануритися у безмежний світ історичних подій, фактів, персоналій, текстів, якими так багата університетська історія. Ми побачили суперечливість, мінливість позицій і поглядів, неодноразову зміну основних правил університетського життя тощо. Не можна не враховувати те, що за 212 років існування університету неодноразово радикально змінювалися соціальні, економічні, політичні та культурні контексти його діяльності.

Фактично університет жив у декількох різних суспільствах і декількох різних державах, які до того ж зазнавали суттєвої трансформації.

- I. Доба становлення університету: час переходу від аграрного суспільства до раннього індустріального.
- II. Реформи 1860–70-х років і контрреформи 1880–90-х років.
- III. Криза самодержавства і буржуазні революції на початку ХХ століття.
- IV. Жовтнева революція, Перша світова війна і громадянська війна.
- V. Довоєнний (ранній) радянський період.
- VI. Друга світова війна.
- VII. Повеєнний (пізній) радянський період, що знаменувався хрущовською відлигою, і брежнєвським «застоем».
- VIII. «Прискорення», «перебудова», колапс Радянського союзу і соціалістичного табору.
- IX. Становлення української державної незалежності. Період відносно спокійної пострадянської еволюції.
- X. «Помаранчевий» майдан, «Євромайдан» і революція Гідності, анексія Криму та війна на Донбасі.

При всій умовності цієї періодизації, вона показує, якими різними за історичним змістом, культурними трансформаціями та політичною драматургією були різні етапи університетської історії. І це не могло не впливати на університетські звичаї, способи життєдіяльності, в тому числі повсякденної, людські характери, взаємини тощо.

Коли ми передивляємося історичні матеріали, мемуари, спогади університетських людей, то бачимо, як по-різному сприймалося в середині університету те, що відбувалося поза його стінами. Захоплюючим є читання спогадів університетських професорів і вихованців, які відтворюють напружену боротьбу світоглядних позицій, політичних поглядів, особистісну ворожнечу, чого гріха таїти, — конфлікти, інтриги, зразки високого шляхетства та зразки дрібних пакостей. Особливо у часи гострих соціально-політичних колізій, від яких університетська корпорація не могла відсторонитися.

І все ж таки, спостерігається поступове формування і тривала тяглість певного кола принципів ціннісних позицій, що визначали і визначають до сьогодні корпоративну свідомість, неповторну духовну ауру Каразінського університету, його глибинний культурний код.

Михайло Георгійович Халанський, ординарний професор історико-філологічного факультету так написав у книжці, присвяченій 100-річчю факультету: **«Из-под периодического чередования уставов, бороздивших более или менее глубоко поверхность университета, в пестрой и разнообразной смене частных фактов внутренней жизни факультета, разных постановлений его и представлений сквозит несколько основных мыслей, выражается более или менее ясно и определенно несколько желаний, являющихся идеалом университетского быта и вместе практическим выводом из его столетней жизни и деятельности»** (стр. 168).

Ці слова були написані 100 років тому. З того часу на долю університету випало ще багато випробувань та потрясінь, але робота із формування, розширення, збереження, захисту і продовження ціннісних аксіом Каразінського університету не припинялася.

Сьогодні в деяких вищих навчальних закладах пишуть і затверджують Кодекси поведінки, що зводяться, зазвичай, до переліку банальних рекомендацій добропорядної поведінки, як-то: бути взаємно ввічливими, не списувати, берегти майно тощо. І, мабуть, це для них корисно і не зайве.

Але справжні, класичні університети створюють Канон своїх цінностей довгою історією і перевіряють їх протягом століть.

Такі цінності пронизують університетські статути, документи професорських зібрань, вони представлені в актових промовах ректорів і деканів, у книгах і статтях професорів та випускників, і — головне — вони персоніфіковані у житті видатних університетських постатей, втілені в їх справах, в їх ставленні до науки, культури, громадського життя.

Уже перша спроба їх систематизувати показує, що Каразінський університет протягом своєї довгої, славетної та багатостраждальної історії виплекав, принаймні, 12 фундаментальних цінностей.

Цінність єднання науки і навчання.

Цінність демократичного, колегіального самоврядування.

Цінність громадянськості.

Цінність просвітництва.

Цінність національно-культурної ідентичності.

Демократизм.

Вільнодумство.

Гуманізм.

Креативність.

Академічна відповідальність і чесність.

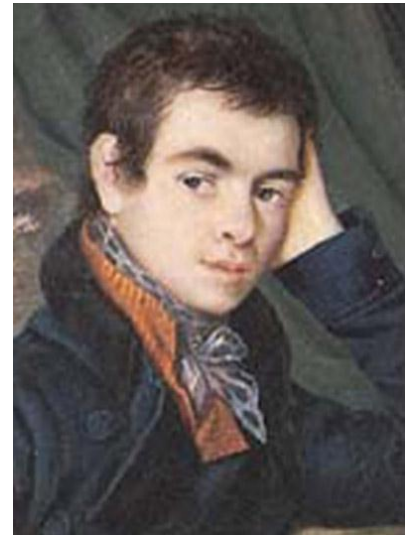
Відкритість.

Досконалість.

Зупинюсь лише на деяких.

1. Цінність єднання науки і навчання.

Її обґрунтував В. Н. Каразін ще у 1802 році у «Предначертанні про Харківський університет», коли писав, що «в отделении учености, через подробнейшие наставления и глубочайшие разъискания истин каждой науки, будут образовываться механики, физики, естествословы и астрономы». До речі, це було сказано ще до того, як Вільгельм Гумбольдт (почесний доктор Харківського університету) показав необхідність єдності освіти та наукових досліджень.

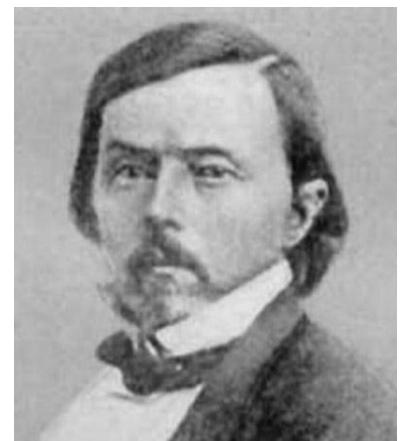

Каразінський університет сповідує цю цінність протягом всієї своєї історії.

2. Цінність демократичного, колегіального самоврядування.

Її також ми знаходимо вже у каразінському проекті Харківського університету, який він бачив як самоврядувальну суверенну «наукову колонію» європейського зразка. «...Должно быть дано полное право всем профессорам собираться когда им угодно, частным образом, для рассуждений между собой об общих успехах наук; в университетских правилах можно даже особой статьей вменить преподавателям такие собрания в обязанность, назначив и время с тем, чтоб в них допускались адъюнкты и даже лучшие студенты, для которых такое отличие будет лучшей наградой за их прилежание».

Неодноразово на цьому наголошувалося видатними діячами університету. Всесвітньо відомий фахівець з міжнародного права, засновник університетського Музею вишуканих мистецтв Дмитро Іванович Каченовський писав: «Коллегиальное устройство есть медленное, но верное лекарство против разных человеческих

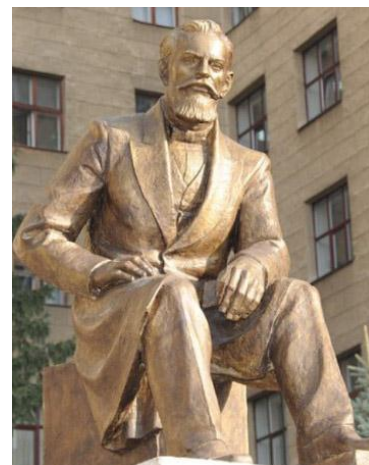
болезней; оно имеет, конечно, свои неудобства, но за то представляет способы действовать на пользу просвещения и науки. В коллегии соединяются люди, не похожие друг на друга, меняются независимыми взглядами, выслушивают чужие убеждения по обязанности; от коллегии вероятнее ждать справедливой оценки, зрелого, спокойного приговора, осторожности и умеренности в поступках. А в бюрократии все зависит от личности и счастливого случая».

З цього приводу не можу не згадати і позицію професора І. Є. Тарапова, якому довелося бути ректором університету у часи, коли само слово «демократія» було не в активному вжитку. Іван Євгенович не втомлювався наголошувати на тому, що «демократія і університет — неразделимы с первых дней основания этих учебных заведений.

За это университеты часто подвергались гонениям со стороны официальных властей и бюрократии. Но именно это обеспечило им выживание в течение девяти веков» (стр. 189).

3. Університет відрізняла і відрізняє така цінність як **громадянськість**, готовність відстоювати та захищати інтереси суспільства, протистояти зазіханням на права й свободи людей, і, якщо потрібно, рішуче вставати на їх захист. Не можу не процитувати слова геніального математика Олександра Михайловича Ляпунова, людини, яка, здавалося б, нічим, крім науки не

цікавилась: «Бывают моменты, когда честные люди не должны и не могут молчать и когда даже люди, исключительно посвятившие себя науке и никогда ранее не интересовавшиеся политикой, не могут оставаться безучастными к общественным вопросам».

І слід сказати, що у драматичніші моменти історії, університет завжди підіймав свій голос на захист свободи та демократії. Згадаймо Звернення професорів Харківського університету до європейських колег у жовтні 1919 року, в якому керівники більшовицького руху названі утопістами і фанатиками, людьми невірноваженими, які, користуючись демагогічними прийомами, обманюючи темний, довірливий народ фальшивими обіцянками припинити війну, роздати землю і фабрики, захопили владу. Наводячи жахливі приклади більшовицького терору, професори університету написали: «Будучи переконаними в тому, що більшовизм спричиняє як загибель держави, так і знищення культурних цінностей, однаково дорогих усьому цивілізованому світу, ми, учені діячі, звертаємося до Вас, наших колег, із проханням роз'яснити своїм авторитетним словом суспільству, якою згубною силою є більшовизм і як необхідно всіляко боротися з ним в ім'я збереження культури».

4. Цінність **просвітительства**, підтримки і поширення художньої творчості, культурних надбань. Д. І. Багалій підкреслював, що «Харьков своим ростом и развитием обязан в первые 35 лет существования университета столько же университету, сколько и торговле, пожалуй, даже больше университету, если признать, что образование есть само по себе ценный капитал.

Но и помимо этого непосредственного влияния университет оказывал еще косвенное, но весьма благотворное, являясь живым культурным центром в городе и крае, вызывая подражание, наглядно собственным примером поднимая уровень культурных потребностей окружающего общества» (с. 582).

5. Цінність національно-культурної ідентичності

У всі часи викладачі, співробітники та студенти Харківського університету докладали великих зусиль для збереження і примноження національної культури, підйому самосвідомості народу, розвитку його традицій.

Зроблене університетською спільнотою в цьому напрямку за два століття історії вражає. Від заснування перших в Україні газет, журналів та альманахів, а також публікації першого на українських землях друкованого українського слова в друкарні Харківського університету до перших університетських лекцій українською мовою, перших довідників і словників. З університетом були пов'язані засновник української фольклористики Микола Цертелєв і засновник вітчизняної бібліографії Михайло Комаров, засновник балади як літературного жанру в українській літературі Петро Гулак-Артемовський, засновник психологічного напрямку в мовознавстві Олександр Потебня, перший перекладач Святого Письма українською мовою Пилип Морачевський, автор першого словника української мови Борис Грінченко, засновник української історичної науки Микола Костомаров, великий композитор Микола Лисенко і багато-багато інших непересічних особистостей.

Усі хвилі українського відродження, починаючи з перших десятиліть XIX століття, були пов'язані з Харківським університетом, який сам явився найбільш яскравою подією українського відродження кінця XVIII — початку XIX століття. Ця традиція піклування про свій край, свою землю, закладена ще Василем Каразіним, який мріяв зробити добро своїй люб'язній Україні, не переривається до сьогоднішнього дня. Університет завжди жив інтересами народу і, в повному розумінні цього слова, є першим українським університетом.

Розпочавши III століття своєї історії, університет наразі відчуває потребу в артикуляції та систематизації цих ціннісних аксіом. Це завдання не є простим і легким. Університетська історія є настільки багатою, настільки змістовною

і настільки суперечливою, що дуже важко визначити її ціннісний знаменник. І звісно, це потребує спеціальних досліджень і глибокого осмислення.

Хотілось би, щоб до цього залучилося якомога більше тих університетських людей, чия біографія вже десятки років невід'ємна від живої історії університету, які є свідками і учасниками творення університетської культури, носіями університетської традиції.

Тобто ми запрошуємо до спільного осмислення тих базових цінностей, що визначатимуть всю повноту життя Каразінського університету у нашому бурхливому сьогоденні, які є стійкими орієнтирами діяльності і поведінки професорів, студентів, усіх членів університетської корпорації і сьогодні, і завтра, і назавжди.